

KARAHANLI HÂNEDEÂN ÜYELERİNİN GAZNELİLER VE SELÇUKLULARLA SIHRİYETİ

Prof. Dr. Ergin AYAN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
(karabolgan@gmail.com)

Öz

Karahanlılar, Sebüktegin ile birlikte bir hanedana dönüştükten sonra Gaznelilerle özellikle kız alıp vermeye yani iki taraflı sihriyet peyda etmeye büyük önem vermişlerdir. Karahanlı hükümdârları, Sultan Mahmûd, Mes'ûd, Mevdûd gibi Gazneli hükümdârlarla kız kardeşlerini, kızlarını evlendirmişler, kendileri de bu hânedâna mensup prenseslerle evlenmişlerdir. Aynı durum Karahanlılarla Selçuklu hânedân üyeleri arasında da söz konusu olmuştur. Siyasetin ayrılmaz bir parçası durumunda olan hânedânlar arasındaki evliliklerin, onlara bir üstünlük sağlama amacını taşıdığı açık olmakla beraber, gelişen olaylar bunun her zaman böyle olmadığını da kanıtlamıştır. Bu evliliklerin faydası birbirlerinin dostluklarını temin etmek veya düşmanlıklarını en aza indirmek şeklinde gerçekleşmiştir. Yapılan evlilikler zaman zaman da müşterek düşmanlara karşı ittifaklar kurmalarına katkılar sağlamıştır. Büyük oranda tatbik ettikleri bu uygulama ile Gazneli hükümdârlar Karahanlılar gibi güçlü komşularının dostluklarını sağlamayı veya düşmanlıklarını en aza indirmeyi, vassallarını ise sadakatle kendilerine bağlamayı amaçlamışlardır. Bu tür uygulamalar kendi siyasi menfaatlerinin bilincinde olan hükümdârlarla sınırlı kalmasa dahi, evlilik bağlarının hânedânları ciddi şekilde çatışmalara kışkırttığı noktalardan da söz edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Melikşâh, Terken Hatun

KINSHIP OF MEMBERS OF THE QARAKHANIDS DYNASTY WITH THE GHAZNAVIDS AND SELJUKIDS

Abstract

Upon the formation of the dynasty with Sebüktegin, the Qarakhanids attached great importance to the establishment of kinship with the Ghaznavids and Seljukids rulers through marriage relationships like Sultan Mahmûd, Masûd, Mawdûd Ghaznavid rulers did. The same situation was practiced among the members of the Seljuk dynasty with the Qarakhanids. Though such kind of marriages not always worked properly to enforce the relationship among dynasties rather brought instability. Thus this practice gradually decreased. Marriages from time to time contributed to building alliances against a common enemy. The Ghaznavid rulers aiming at providing friendship or minimizing their hostility anyway kept this marriage tradition with their powerful neighbors like the Qarakhanids as well as with their vassals. Therefore such kind of preserving friendly relations could also result in conflicts among dynasties.

Keywords: Qarakhanids, Ghaznavids, Seljukids, Malikshah, Terken Khatun

Giriş

On birinci yüzyıl Türk-İslam dünyasının en büyük hükümdârlarından biri olan Gazneli Sultan Mahmûd, yetişmiş olduğu Sâ mânîler muhitinin doğal olarak etkisiyle radikal duygularla ömrü boyunca gâzâ ve cihâda yönelmişti. Onun geleneksel Hindu dinine karşı hissettiği güçlü düşmanlığın, verimli Hint seferlerine sebep olduğunu düşünsek bile siyasi ve

askeri sebepleri göz ardı edemeyiz. Hindu dinine karşı düşmanlık, gâzâ ve cihâd gibi kavramlarla birleşerek Gazneli Mahmûd'u, hatta oğlu Mesûd'u militanlık derecesinde motive etmiştir denebilir. Ama din sorununu bir tarafa bırakırsak, Hindistan'ın zenginliklerinin Sultan Mahmûd'un ilgisini aynı oranda çektiği de açıktır. Ancak onun güçlü dini ve siyasi aksiyonunun şairleri etkilediği ve ona medhiyeler yazdıkları görülmektedir. Bunun bir örneği Gazneli Mahmûd'un çağdaşı olan ve 1020 yılında ölen İranlı Şair Firdevsî'dir¹. Diğer bir örnek ise 1039 yılında ölen Şair Unsurî'dir. Unsurî bir dörtlüğünde şöyle diyordu:

“Gazneli Mahmûd'un inşa ettiği nice köşkler,

Yükseklikte ayla yarışıyordu.

Onlardan ayakta bir tuğla göremezsin,

Şair Unsurî'nin övgüsü ile yerinde kalmıştır.”².

Sultan Mahmûd'a yazılan medhiyelerin çeşitli örnekleri verilebilir ama ben bu çalışmada Karahanlı hükümdârlarının siyasi gayelerle gerçekleştirmek istedikleri veya gerçekleştirdikleri evliliklerden çeşitli örnekler sunacağım.

Onuncu yüzyılın sonlarında Sâ mânîler yıkılmağa yüz tutunca bu devletin hâkimiyet alanlarının paylaşılması Karahanlılar ve Gazneliler gibi iki Türk-İslâm devleti arasında önemli bir mesele haline gelmişti. Daha güçlü olan Karahanlılar, Sâ mânîleri 999 yılında ortadan kaldırdığı için bu devletin topraklarını ilhak etmesi gayet tabii idi. Ama Gazneli Mahmûd'un da Sâ mânî Devleti topraklarına olan ilgisinin canlanmasının ve kendine düşen payı almasının izlerini sürmek tarihçiler için etkileyici olmuştur.

Sâ mânî topraklarının paylaşımından sonra Gazneli Mahmûd, Karahanlılar, Hârezmşahlar ve Ziyârîler³ ile evlilikler gerçekleştirerek bu devletlerle siyâsî ilişkiler kurma yoluna gidecektir⁴. Tabii ki bu, her türlü sıhriyet bağının siyasal anlamda yeni ufuklar açacağı anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte yapılan evlilik girişimlerinin pek çoğu da önceden belirlenmiş amaç ve hedefleri gerçekleştirmeğe matuf örneklerdir. Yine bunların önemli bir kısmı diplomasiyi çağrıştıran sözde evlilikler olup, bazı siyasi problemleri gündeme getirmekte ve daha sonra taraflar herhalde maddi gerekçelerle sıhriyeti bir tarafa bırakarak problemleri klasik savaş ve çatışma yöntemleriyle çözmeğe kalkışmaktadırlar.

¹Firdevsi, 1992: 57-62.

²Nizâmî-i 'Arûdi-i Samarqandi, 1921: 30.

³Hazar Denizi'nin Güneydoğusu'nda Cürçân ve Taberistan'da hüküm sürmekte olan Ziyârîler hanedanlığını Merdâviç b. Ziyâr kurmuştu. Merçil, 2013: 498.

⁴Merçil, 1984: 468.

Karahanlılar ve Gazneliler

Karahanlı hükümdârı İlig Hân Nasr'ın (998-1012/1013) Buhara'yı ele geçirip, Mâverâünnehr'e hâkim ve Gaznelilere komşu olduktan sonraki durumu bu tür ilişkileri kanıtlayan bir örnektir. Bu seçkin hükümdâr, hâkimiyet tesisinde çevresel faktörlerin tesirinin o kadar idrakindeydi ki, Sâ mânîlerin çöküşüyle ortaya çıkan otorite boşluğunu fırsat bilerek güneye inerken, Horasan'ı fetheden Sultan Mahmûd'a tebriknâme yazmak suretiyle, onu Sâ mânî topraklarını paylaşma konusunda iknâ edici duruma getirmişti.

Böylece iki taraf arasında kurulacak olan dostluk ve anlaşma zemini temel önem taşımaktadır. Bu durum karşısında Karahanlılarla sınır meselesini kesin bir karara bağlamak isteyen Sultan Mahmûd, muhaddis Ebû Tayyîb Sehl b. Muhammed Salukî ile Serahs valisi bulunan Togancuk'u elçilikle İlig Han'a gönderdi ve onun kızlarından birisini istetti. Elçiler ile beraber sayıya gelmez derecede altın subkeler, Behramanî yakutlar, en birinci inciler, top top kumaşlar, yumurta biçiminde amberler, içlerine kâfur, şamam konulmuş altın, gümüş kaplar. Hinde mahsus öd ağaçları, gözleri kamaştırarak surette pulat kılınçlar, türlü murassa giyimli cenkçi filler, altın eyerli en cins meşhur atlar ve diğer birçok nadide, pek kıymetli hediyeler gönderdi. İmam Ebû Tayyîb Türk iline vardığı zaman Türkler onun gelmesinden dolayı sevindiler. Ona son derecede izzet, ikram, hürmet ettiler. Bu hürmete iki sebep var idi. Birisi sultanın elçisi olduğu için, birisi de pek faziletli olduğu ve ilmin her kısmında ileri bulunduğu için idi. İmam, nikâh meselesi bitinceye kadar Özkent⁵'te kaldı. Maksat hâsıl olunca Özkent'ten ayrıldı ve sultana vasıl olmak üzere yola çıktı. İlig Han tarafından sultana sunulmak üzere yüklerce halis altınlar, halis gümüşler, misk göbekleri, Bedehşân'ın Hatl vilâyetinde yetişen atlar, ay yüzlü köleler, hatayi cariyeleri, akdoğanlar, Türkistan'ın bertâs kürkleri, kakımlar, samurlar, görülmedik Çin eşyaları ve diğer birçok hediyeler gönderdi⁶.

Burada Sultan Mahmûd'un İlig Han'ın kızını istemek suretiyle Karahanlı hânedânıyla kurmak istediği akrabalığın sağlayacağı avantajlar özellikle vurgulanmalıdır. Çünkü Sultan Mahmûd'un Hindistan'a doğru topraklarını benzeri görülmemiş ölçüde genişletmesi ve Horasan ile Mâverâünnehir'de yayılma alanlarının ortaya çıkması, onu Karahanlılarla çeşitli vesilelerle yakınlaşma düşüncesine eğilimli hale getirmiştir. Bunun nedenleri bu iki devletin kendi içlerindeki tarihi ve sosyal gelişmelerde gizlidir.

⁵ Karahanlı Devleti'ne başkentlik yapmış, günümüzde Kırgızistan sınırları içinde bulunan tarihî bir şehirdir. Günümüz Kırgız Türkçesi'nde Özgön, Uzgen olarak yazılan şehrin adı İslâm tarihi kaynaklarında Yüzkent, bazan da Özcet şeklinde geçer. Taşağıl, 2009: 129; Burada Kara Hanlı Türk muhitine dair mimari eserler hala ayakta ve zamanında Babür Şah da buraya bir sefer düzenlemişti. Gömeç, 2007: 27

⁶ Al-Utbî, 1858: 316 vd; Karş. Barthold, 1990: 292.

Neticede Sultan Mahmûd, İlig Han'a bir elçi heyeti göndererek hem iki ülke arasındaki sınırı belirleyecek bir antlaşma yapmış, hem Mâverâünnehr hâkimiyetine muvafakat etmiş, hem de aradaki dostluğu kuvvetlendirmek için Han'ın kızı ile evlenmiştir (Cemâziyelevvel 391/Mart-Nisan 1001). Böylece o, iki hânedân arasında akrabalık ve anlaşma sağlamıştı. Fakat kaynakların vurguladığı biçimiyle jurnalcilerin bir araya gelen bu iki hükümdarı yeniden ayırmağa çalıştıkları doğrudur. Ama İlig Han'ın zihninde tasarladığı fikri gerçekleştirmek üzere ordusunun başkumandanı Subaşı Tekin'i büyük bir orduyla Horasan'a, kardeşi Cafer Tekin'i de bir kaç kumandanla birlikte Belh'e göndermesi de fiili bir durumdu. Fakat Sultan Mahmûd, Eylül 1006 tarihinde, Karahanlı kuvvetlerini Horasan'dan uzaklaştırdı⁷.

Sultan Mahmûd'un stratejisi, Karahanlılar'ın taht mücadelelerinde kendi politikasına uygun bir tarzda zaman zaman saf değiştirmek olmuştur. O bazan da onların müttefik kuvvetlerine karşı koymak zorunda kalmıştır. Ama görünen o ki, Hindistan bölgesinde rahatça cihâd edebilmek için Karahanlıların taht kavgalarının devamını uygun görerek, tüm siyasi ihtimallerle oynamıştır.

Karahanlılar ile Gazneliler arasındaki ilişkiler yukarıdaki şekilde sonuçlandıktan sonra Sultan Mahmûd, Harezmi'yi zapt etme planları yapıp, kız kardeşi Hurre-i Huttali'yi (veya Hurre-i Kalçı) Harezmi hâkimi Ebû'l-Abbâs Memûn'a verdi⁸. Ebû'l-Abbâs Memûn, Hurre ile evlenmişse de, Mahmûd'dan korkmakta ve bu sebeple Gazneliler'e karşı Karahanlılar ile ittifak yapmak istemekteydi⁹. Fakat Karahanlılar, onunla görüşmelerde bulunmakla beraber bir askeri anlaşmaya yanaşmıyorlar, daha çok Gazneliler ile onun arasında olmayı tercih ediyorlardı. Karahanlılar'ın aracılığı ile Sultan Mahmûd ile Harezmişâh arasında bir barış yapıldı. Fakat hutbenin Sultan Mahmûd adına okunmaya başlanması, Harezmi ordusu komutanları arasında bir anlaşmazlığa yol açtı. Bu komutanlar Buharalı Alptekin önderliğinde Ebû'l-Abbâs Memûn'un köşkünün dört bir etrafını ateşe verdiler, nihayet kendisini yakalayıp öldürdüler (15 Şevvâl 407/17 Mart 1017). Bu vesileyle Sultan Mahmûd bir sefer düzenleyip, Harezmi'e hâkim olduktan sonra buraya hâcibi Altuntaş'ı nâib tayin etti¹⁰.

⁷Gerdizî, 1363: 382; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 154 vd.

⁸Gerdizî, 1363: 395; Hurre-i Huttalî (Hurre-i Kalçı) aslında bu hanedanın ikinci hükümdarı Ebû'l-Hâs Ali ile evliydi. Ebû'l-Hâs 1015'te öldürülünce Hurre Mahmûd'un izniyle yerine geçen kardeşi Ebû'l-Abbâs Memûn (1015-1017) ile evlendirildi. Al-Utbî, 1858: 444 vd.

⁹Beyhakî, 1945: 683. Ebû'l-Abbâs Me'mûn Harezmi'deki Memûnîler hânedânının son üyesidir; Karş. Muhammed Nazım, 1971: 866. Aslen Türk olan bu Harezmi hânedânı 999'a kadar Sâmanîler'e sonra Karahanlılar'a, 1014'te de Gaznelilere tâbi olmuşlardı.

¹⁰İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 208 vd.; Beyhakî, 1945: 690.

Yıllar sonra Gazneli Sultan Mahmûd ile Karahanlı Yusuf Kadir Han bir anlaşma yapmış ve ayrıca iki hanedan arasında evlenme bağlarının yeniden kurulması kararlaştırılmıştı. Buna göre Sultan Mahmûd'un kızı Hürre Zeyneb, Karahanlı hükümdârı Yusuf Kadir Han'ın oğlu Buğra Tegin'e nişanlanmış idi¹¹. Karahanlı Buğra Tegin, Hürre Zeyneb ile evlenmek ve kendisine vadedilmiş olan toprakları almak üzere Sultan Mahmûd'dan yardım sağlamak üzere Belh'e geldiğinde, gayet soğuk karşılanmıştı. Sultan Mahmûd ona "Sizin şimdilik geri dönmeniz lâzım. Çünkü biz şimdi Somnat üzerine yürümek istiyoruz, önce bu işi bitirelim siz de Türkistan hanlarını ele geçirin, o zaman bunun tedbirini alırız" demişti (1026/1027)¹². Böylece Sultan Mahmûd ona önce düşmanlarını ortadan kaldırmasını tavsiye ederek bu evliliği engellemiş, Buğra Han da umduğu yardımı alamadığı gibi, Hürre Zeyneb ile evlenememişti.

Sultan Mahmûd'un ölümünden sonra Gazne tahtına çıkan Sultan Mesûd da babası gibi Karahanlılar ile akrabalık bağları kurma yoluna gitmiştir. Sultan Mesûd bu siyaseti uygulamak üzere Harezmsâh Altuntaş'ın fikir ve tavsiyelerinden önemli ölçüde faydalanmıştır. Bu cümleden olmak üzere Sultan Mesûd Belh'de bulunduğu sırada, Harezmsâh Altuntaş gönderdiği bir mektupla Gazneli Devleti'nin dış siyasetinin ne şekilde idare edileceği hakkında görüşler bildiriyor ve Karahanlılar'a elçiler göndererek anlaşmak gerektiğini vurguluyordu. Sultan Mesûd, Harezmsâh Altuntaş'ın verdiği fikirlerin ışığında Karahanlılar ile anlaşmak için elçiler göndermeye karar verdi.

Aslında Karahanlılarla evlilik ilişkilerinin Sultan Mahmûd zamanında başladığını biliyoruz. Daha önce Yusuf Kadir Han'ın bir kızını Sultan Mahmûd'un oğlu Emîr Muhammed'e nikâhlanmışlardı. Sultan Mahmûd o zamanlar veliahd olarak ilan ettiği oğlu Emîr Muhammed için her taraftan bir kuvvet temin etmek istiyordu. Fakat o öldükten sonra diğer oğlu Mesûd kardeşi Emîr Muhammed'i yakalatıp hapis ettirdiği vakitte (4 Ekim 1030) kızı getirmek tabii mümkün olamadı. Bunun için kızı Emîr Mesûd'a nikâhlamak istediler. Emîr Mesûd bu hususta 3 Rebiyülevvel 422 (28 Şubat 1031) Hoca Ahmed Bunasr ile baş başa bir meşveret etti, nihayet aht ve akit ve ittifakı yenilemek için, biri nedimlerden, biri de kadılardan iki elçinin gönderilmesine karar verildi. Bu elçilerden

¹¹Beyhakî, 1945: 227. Beyhakî, sonradan Yegategin lakabını almış olan Buğra Han'ın 449 (1057/1058) yılında henüz sağ olduğunu naklediyor.

¹²Beyhakî, 1945: 537.

biri nedimlerden Hoca Ebû'l-Kâsım Hasirî, diğeri de Tubâniyân'ın ileri gelenlerinden Butâlip Tubânî'dir¹³.

Sultan Mesûd Karahanlı Yusuf Kadir Han'a elçiler vasıtasıyla şu haberleri göndermişti: “Şimdi biz Han'dan iki sıhriyet rabıtası istiyoruz; bunlardan biri benim, öteki de bizden sonra veliaht olacak olan büyük oğlumuz Ebû'l-Feth Mevdûd içindir. Bana nişanlanacak olan kız Han kızlarından öteki de Han'ın oğlu ve veliahdı Buğra Tegin'in kızlarından olmalıdır. Bu iki kızın her ikisi ana cihetinden de asil olmalıdır. Eğer Han bizi görürse buna icabet eder, nitekim onun yüce himmeti ve fıtratından beklenen, ahlâk ve tabiatına lâıyk olan budur. Onun bu hususta bizi reddetmesi mürüvete aykırı bir harekettir; hiçbir suretle doğru değildir. Buna muvafakat ettiği takdirde ne arzu ederse biz de muvafakat ve icabet ederiz. Bu suretle aramızdaki dostluk o kadar kuvvetlenir ki zaman onu çözmek için hiçbir tesir gösteremez. Eğer Han buna icabet ederse ve -edeceğini de kat'î olarak biliyorum- bütün büyüklüklerde eşi olmadığını göstermiş olur. Bundan sonra başka bir gün için kendisinden söz alırsın; o gün de bir iki nikâh aktedilsin; Bunun için Kadı Butâhir'i de beraber al, şeriatın hükümlerini ve rükünlerini o yerine getirsin. Bana nişanlanacak kızın mehri elli bin ve oğlumuz nişanlanan kızın mehri de otuz bin halis dinar olsun. Nikâh meclisinden döndükten sonra hazinedârları, akrabaları ve adamları için seninle beraber gönderilen hediyeleri götürüp teslim etsinler; sana verdiğimiz kâğıtta bunlar yazılmıştır. Bu hediyeler bugün alelacele tedarik edilip gönderilmiştir; bunun için özür dilemek lâzım gelirse dile bu, âdeti korumak için tedarik edilmiş bir hediyedir. Her iki tarafın şanına lâıyk olan hediyeler gelinleri getirmek için tarafımızdan gönderilecek olan tahtlarla beraber gönderilmiştir. Şimdiye kadar olan biten şeylere rıza gözüyle bakılsın. Sen bunları böylece söyle. Bu işler bittikten ve her şey karar altına alındıktan sonra dönmek için izin iste, sizinle gönderilmek üzere tayin edilen elçileri beraber al. Bunlar selâmetle bizim sarayımıza eriştikten sonra biz de Hanların bu hareketine karşılık dostluk ve muvafakatale geri dönüp gitmeleri için Tanrı'nın irâdesile ne lâzım ve vacip ise yerine getiririz”¹⁴.

Hediyeler de iki kısım idi. Bir kısmı Han'ın yanına ilk gittikleri gün, diğeri de nikâh aktedildiği gün verilecek hediyeler idi. Bunlar pek çok külfetlerle tedarik edilmiş kıymetli eşya idi. İçlerinde iki tane incilerle süslenmiş kadeh bundan, başka altın kadehler ve diğeri her cinsten ve bu neviden Rum, Bağdâd, İsfahan, Nişabur kadehleri, top top

¹³ Beyhakî, 1945: 228.

¹⁴ Beyhakî, 1945: 248-250.

kumaşlar, misk, öd, anber ve yektane denilen iki tane cevher dizisi vardı. Yektane denilen bu cevherler Han'a mahsus idi. Bundan başka oğlu Buğra Tegin'e, hatunlara, gelinlere, halalara, hâciblere, haşeme ayrı ayrı hediyeler ayırmışlardı. Bunların hepsini deftere yazdıktan sonra hazinelerden çıkarıp getirerek elçilere teslim ettiler¹⁵.

Hâce Ebû'l-Kâsım Hasirî ve Kadı Butâhir Tubânî ile elçilerin Yusuf Kadir Han ile muahede yapmak, onun kızını Sultan Mesûd'a ve Buğra Tegin'in kızını da Emîr Mevdûd'a almak için Belh'den Türkistan'a hareketlerinden itibaren kadar dört yıla yakın zaman geçti. Bunlar orada muahedeyi yaptılar, kızların nikâhlarını kıydılar; fakat bu sıralarda Kadir Han öldü (Ekim 1032); yerine veliaht olan en büyük oğlu Buğra Tegin geçti kendisine Arslan Han unvanını verdiler; bu cihetten arada böyle birtakım hadiseler çıktı, birçok zaman geçti; bunun için elçiler geç kaldılar. Türkistan işleri yoluna girdikten sonra elçiler dönüp geldiler. Arslan Han bunlarla beraber elçiler gönderdi; fakat Tanrı'nın takdiri Emîr Mevdûd için nikâhlanan kız öldü. Yalnız Emîr Mesûd'un nikâhlısı olan Kadir Han'ın kızı Şâh Hatun'u bir mahfe içinde getirdiler. Bu kabile Pervan'a geldiği vakitte Kadı Butâhir Tubânî de orada öldü¹⁶.

Bu arada Karahanlı Buğra Han elçilerle beraber bir hâcibi ve bir dânişmendi gönderdi. Bunlarla Hürre Zeyneb'in gönderilmesini istedi. Emîr Mesûd da buna razı oldu; fakat arada Arslan Han dedikoduda bulundu, kardeşi Buğra Han'ın, Hürre Zeyneb'in Emîr Mesûd'un kız kardeşi ve Emîr Mahmûd'un kızı olmak hasebiyle babası Emîr Mahmûd'un mirasından hissesi olması lâzım geldiğine dair iddialarda bulunduğunu şurada burada söyledi. Bu Emîr'in kulağına gidince pek ziyade kızdı. Bunun için Buğra Han'ın elçisini yalnız birtakım aldatici vaadlerle eli boş olarak geri gönderdi. Aynı zamanda Arslan Han'a bir şikâyetnâme yazdı. Bunun üzerine Arslan Han böyle manasız, düşünmeden sözler söylediğinden dolayı kardeşi Buğra Han'a itablarda bulundu ve kendisine öyle ağır sözler söyledi ve kendisini incitti ki, o kardeşiyle münasebetini kesti, hem kardeşine hem Gaznelilere düşman oldu. Hatta o derecede ki Selçukluların Horasan'a gelip Begdoğdu'yu bozguna uğrattığı Türkistan'da yayılınca Buğra Han sevincinden şenlik yaptı, bundan başka kendi dostu ve yetiştirmesi olan Tuğrul'u gizlice Gazneliler aleyhimize kışkırttı, manevi kuvvetini arttırdı, Gaznelilere karşı kalktığı takdirde kendisine istediği kadar asker vereceklerine dair söz verdi. Emîr Mesûd bunları işittiği vakit fena halde kederlendi. Mesûd ilişkilerin düzeltilmesi için, Buğra Han'ın kardeşi Arslan Han'ı aracı kılmissa da onun,

¹⁵ Beyhakî, 1945: 256.

¹⁶ Beyhakî, 1945: 517; Karş. Karayev, 1983: 40..

kardeşini teskin etme gayreti etkili olmamış ve müzakereler bozulmuştu. Bu durum karşısında Gazne sarayı diplomatça bir tavır takınmayı uygun görmüştü. Han'ın düşmanlığını ortadan kaldırmak ve onu yeniden kendi tarafına çekmek için, Kaşgâr'a bir elçi heyeti göndermiş, Kaşgâr sarayında bir yıldan fazla kalan heyet uzun müzakereler sonunda iki hanedan arasındaki dostluk bağlarını yenilemeye muvaffak olarak Eylül 1038'de Gazne'ye dönmüştü¹⁷.

Sultan Mesûd'un Karahanlılara karşı kusursuz gibi görünen bu yaklaşımı çevresindeki devlet adamları tarafından da desteklendiği için, dostluğa ve akrabalığa giden yolları açtığı ve sağlaştırdığı söylenebilir. Bu yaklaşım, aşağıda kaynakların naklettiği bilgilere dayanarak, tarafların giderek daha fazla iç içe girdiği bir noktaya doğru ilerlediklerine, yani hânedânların karşılıklı olarak karma bir şekilde inşa edildiğine dikkat çekmelidir. Bu konuyla ilgili olarak son zamanlarda "Gaznelilerde Evlilikler ve Evlilik Adetleri"¹⁸ üzerine yapılan bir araştırma bazı aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Aslında Karahanlı-Gazneli tarihinin ilk yirmi beş otuz yılında yoğun evliliklerin gerçekleşmesinin bir nedeni de herhalde köle kökenli Gazneli sultanlarının soylu Karahanlı hânedânıyla akrabalık kurmalarının özel bir öneme haiz olmasındandır. Elbette aşağıdaki bilgiler buna bir misal teşkil etmektedir.

İbnü'l-Esîr, 430 (1038–1039) yılı olaylarında, Melik Mesûd'un Safer ayında (Kasım 1038) Gazne'den Belh'e geldiğini ve oğlunu Karahanlı hükümdârlarından birinin kızıyla evlendirdiğini belirtmekte¹⁹, fakat ne bu Karahanlı hükümdârının ne de kızının adını vermektedir. Ancak Beyhakî'nin aşağıda naklettiğimiz bilgileri İbnü'l-Esîr'i teyid eder mahiyette olup, olayları ayrıntılı olarak verdiği için isimler ortaya çıkmaktadır. Buna göre olaylar şöyle gelişmektedir. Karahanlılarda 'Ali Tegin'in yerine geçen Arslan İlig Yusuf²⁰, babasının ittifakını devam ettirerek Harezmsâh Harun ile birlikte Çağaniyan'ı zapt edip, Tirmiz'i kuşatmıştı. Ancak Sultan Mesûd, bir suikast sonucu Harun'u ortadan kaldırmak suretiyle kendisine karşı gelişen bu ittifakı çözdü (1035)²¹.

Müttefikini kaybeden Arslan İlig Yusuf yalnız kalmıştı. Ayrıca sadık müttefikleri olan Selçuklular'ın darılıp, Buhara civarından ayrılmalarına sebep olunması da, onun kuvvetinin büyük ölçüde azalmasına yol açmıştı. Bütün bu olanlardan sonra kendini kâfi derecede güçlü

¹⁷ Beyhakî, 1945: 537-540.

¹⁸ Nuhoğlu, 2013: 91-114.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 353.

²⁰ Sultan Mesûd Ali Tegin'in ölümü vesilesiyle oğluna yazdığı tehniye ve taziye mektubunda ona el-Emîrû'l-Fâzîlû'l-Veled diye hitap etmiştir. Beyhakî, 1945: 565.

²¹ Beyhakî, 1945: 793; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, s. 386.

hissetmeyerek geri çekilen Arslan İlig Yusuf anlamak için Sultan Mesûd'a müracaat ederek başarılı bir girişimde bulunmuştur. Arslan İlig Yusuf, hâcibi olan Alptekin'i, Buhara hatibi Abdullah-i Parsî ile beraber elçi olarak Sultan Mesûd'a gönderdi. Elçiler 17 Safer 428 (10 Aralık 1036) Çarşamba günü Belh'e gelerek, merasimle Sultan Mesûd'un huzuruna çıktılar. Elçiler: "Büyük sultanın dostluğunu ve teveccühünü kazandığı zamandan beri, onun devleti sayesinde memnun ve mesrurdur, emellerine nail olmuştur. kullarınızı bu dostluk ve yakınlığın ziyadeleşmesi için huzuruza gönderdi" dediler. Arslan İlig Yusuf mektubunda şunları söylüyordu: "Sultanın bize karşı gösterdiği teveccühe karşı vaki olan hatamızdan dolayı nasıl özür dileyeceğimizi bilmiyoruz? Arada dostluk ve yakınlaşmak bu dereceye geldiği için, Sultandan üç dileğimizin yerine getirilmesini istiyoruz ki bu elçiler bunun için size gönderilmiştir, eğer aramızda bir muahede yapılır ve bu üç dileğimiz yerine getirilirse bütün emeller tamamıyla hâsıl olmuş olur. Bunlardan biri sizin ailenizden bir kızı bizim ailemizden birine vermek, ikincisi bizim ailemizden bir kızı da Emîr'in oğullarından birine nikâhlayıp bu sıhriyet dolayısıyla bize bir şeref vermek ve bu suretle Emir'in memleketine bağlı olan bu vilâyete karşı olan şunun bunun tamahlarını kesmektir. Üçüncüsü Emir'in izin vesayetiyle bizim Türkistan'ın en büyüğü ve hanı olan Arslan Han ile muahede ve mükâtebe etmekliğimize müsaade edilmesidir, bununla onlar da arada düşmanlık kalktığını, artık ailelerimizin bir olduğunu, uyuşmazlık sebeplerinin bertaraf edildiğini anlamış olsunlar. Biz haberlerimizi, müşâfehelerimizi bu elçilerle gönderiyor ve emîrin büyük himmetinden bunlara muvafakat eyleyeceğini ümit ediyoruz."

Sultan Mesûd da cevaben yazdığı mektupta bu istekleri kabul ettiğini bildirip, Belh reisi Abdüsselâm'ı elçilerle beraber gönderdi. Böylece İlig Han'ın bir kız kardeşini Mesûd'un oğlu Emîr Sâid'e ve bu taraftan da sultanın amcası Emir Nasr'ın kızını da İlig Han'a nikâhlamaya karar verdiler. Elçiler bu talimatı alarak yola çıktılar²².

Sultan Mesûd, siyâsî ilişkilerini evlilik bağlarıyla kuvvetlendirdikten sonra Türkmenler'in faaliyetleri dolayısıyla 12 Mayıs 1039'da Serahs'a gitmek üzere Belh şehrinden ayrıldı. Selçuklular ile arasında karşılıklı devam eden savaş durumunda Sultan Mesûd, ağır bir yenilgiye uğradı ve 8 Ramazan 431 günü (23 Mayıs 1040) Dandanakan savaşından sonra güçlkle Gazne'ye dönebildi²³.

²² Beyhakî, 1945: 518 vd.;

²³Dandanakan en son 1158'de Sultan Sancar'a isyan eden Oğuzların saldırısına uğramış ve o tarihten sonra şehrin adı bir daha duyulmamıştır. Zakhoder, 1954: 587; Dandanakan Savaşı hakkında en tafsilatlı eser olarak

Karahanlılar-Selçuklular

Dandanakan zaferiyle birlikte Selçuklu Devleti kurulduktan sonra Sultan olan Tuğrul Bey batı bölgesiyle ilgilendiğinden dolayı Karahanlılarla olan ilişkiler Çağrı Bey tarafından yürütülmekteydi. Çağrı Bey zamanında Karahanlı hânedânıyla yapılan herhangi bir evliliğe kaynakların verdiği bilgilerde rastlanmamaktadır. Siyasî çerçevede iki hânedân arasındaki evlilik ilişkilerini başlatan hükümdâr olarak Tuğrul Bey'den sonra Selçuklu tahtına çıkan Sultan Alparslan görülüyor. Sultan Alparslan, Kutalmış'ın isyanını bastırdıktan sonra, Merv'e gidince Melikşâh'ı Karahanlı hükümdârı Tamgaç (veya Tafgaç) Han'ın (Batı Kağanı, 1052-1068) kızı Celâliyye Terken²⁴ Hatun ile diğer oğlu Arslanşâh'ı da Gazneli hükümdârının kızıyla evlendirdi²⁵. Bu evlilikler Melikşâh'ın henüz çocuk bulunduğu 1064'de gerçekleştirilmiştir. Ancak bu tarih Melikşâh'ın henüz çocukluk çağına rastladığından bu evliliklerin fiili olmayıp, sadece nikâh akdinden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Melikşâh 6 Ağustos 1055'de doğmuş²⁶ olduğundan bu tarihte henüz dokuz yaşında bulunuyordu. Ancak İbnü'l-Esîr zifafın da bu sırada olduğundan bahsetmektedir.

Yine bu tarihlerde Sultanı Alparslan, Sultan Mesûd'un ölümünden²⁷ yaklaşık yirmi iki veya yirmi üç yıl sonra onun dul kalan karısı ile Merv'de evlendi (456/1063-1064). Bu hatun Karahanlı Yusuf Kadir Han'ın kızı Şâh Hatun olmakla birlikte²⁸ bu evliliğin Selçuklu-Karahanlı ilişkilerinde benzersiz bir siyâsî rol oynadığını belirtmeliyiz. Şimdi bunu doğrulayan üç husus vardır. Birincisi bu evlilikle Alparslan Karahanlı hânedânlığında söz sahibi olmuştur. İkincisi Karahanlıların kendisine tâbiliğini güçlendirmiştir. Üçüncüsü Karahanlı Devleti'nde çıkacak olan taht mücadelelerinde etkin rol oynayarak, kendi çıkarlarına ters düşmeyecek kişilerin tahta geçmesinde önemli kazanım elde etmiştir.

bk. Beyhakî, 1945: 550-661; Daha bk. İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 368-369; Gerdizî, 1363: 437; Ravendî, 1960: 100; Mirchondi, 1838: 53 vd.: Piacentini, 2005: 189-224.

²⁴ Terken unvanı hakkında geniş bilgi için bk. Gömeç, 2010: 107-114.

²⁵ İbnü'l-Esîr, 1987: X, 52, 203; Nişâbü'rî, 1332: 32; Bondârî, 1999: 83 vd.; Qazwini, 1913: 96; Münecceimbaşı, 1285: 534; Kaynaklarda adı zikredilmeyen bu Gazneli hükümdârının kronolojik olarak Sultan İbrâhim olması gerekir.

²⁶ İbnü'l-Esîr, X, s. 1055; Bundârî, s. 68.

²⁷ Dandanakan avaşı'ndan sonra Mesûd, toparlanmak ve yeni kuvvetler kazanmak gayesiyle, bütün hazinelerini yanına alarak Hindistan'a çekilmeye karar verdi. O kardeşi Muhammed'i Nagar kalesinden çıkarıp, beraberinde götürdü, hazineleri de yanına aldı; çünkü Selçuklularla yapacağı savaşta ahitlerine güvendiği Hindlilerden yararlanmak istiyordu. Fakat, yolculuk sırasında saraya mensup köleler hazineleri yağmalayarak kardeşi Muhammed'i yerine emîr tayin edip selâmladılar. Kardeşi de onu esir aldıktan sonra muhafızlarla birlikte Kiki kalesine gönderdi. Muhammed bundan sonra devlet işlerini oğlu Ahmed'e bıraktı. Ahmed ise aklı başında biri değildi, bu sebeple amcasının oğlu Yusuf b. Sebüktekin ve İbn 'Ali Hişâvend ile anlaşarak saltanat sadece babasına kalsın diye Mesûd'u öldürdüler. İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 370-372; Gerdizî, 1363: 437-440; El-Hüseynî, 1999: 9 vd.

²⁸ Bondârî, 1999: 83.

Böylelikle Alparslan hem Karahanlılarla hem de Gaznelilerle akrabalık bağları kurarak, devletin sınırlarını güvence altına almış, birlik ve anlaşma sağlamış, durumunu kuvvetlendirmiştir²⁹.

Diğer taraftan Alparslan kızı Ayşe Hatun'u Şemsülmülk'le evlendirmek suretiyle onu kendisine damat yapmıştı³⁰. Demek ki, Sultan Alparslan'ın akrabalık bağları Karahanlı prensleri ve hükümdârlarıyla iç içe geçmiş durumdaydı. Bu evliliklerle meydana gelen gelişmeler, az çok uzun vadeli bir çerçevede Selçuklu hâkimiyetinin bütün tekâmülünü kapsayacak şekilde ele alınmalıdır. Dolayısıyla Selçuklular'ı metbû tanıyan Şemsülmülk'ün (1068-1080), sultanın kızıyla evlenmesi neticesinde Alparslan, Karahanlı tahtında söz sahibi olmuştur. Karahanlıların kendi aralarındaki taht kavgalarında Sultan Alparslan her iki tarafla da akraba olmuş bulunuyordu. Zira bilindiği gibi 1068'lerde Karahanlı hükümdârı Şemsülmülk, Yusuf Kadir Han'ın oğlu Buğra Han Harun ile Tuğrul Kara Han'ın saldırılarına maruz kalırken³¹, bir taraf damadı iken diğer taraf kayınbiraderleri oluyordu.

İlk bakışta karşılıklı olarak hânedânlar arasında akrabalık kurulduğunu görmekle birlikte yerine göre siyasi ilişkilerde sürekli olarak gerginlikler yaşanmıştır. Bu cümleden olarak Alparslan'ın oğullarıyla Şemsülmülk arasındaki anlaşmazlık sürüp gitmekteydi. Şemsülmülk Buhara, Semerkand ve Ceyhun ötesindeki diğer ülkelerde hüküm sürerken, Alparslan'ın bir oğlu İlyas Harezm'de diğer oğlu Ayaz da Toharistan'da şehzâde olarak meliklik yapıyorlardı. Şemsülmülk'ün Türkistan tarafında bulunduğu bir sırada Ayaz Buhara ve Semerkand taraflarına akınlar yapmış idi. Bu istilâ haberi üzerine dönen Şemsülmülk de Ayaz'ın askerlerini bozmuş; bir kısmını esir almış ve öldürdü. Karısı Ayşe Hatun'u ayaklarındaki ayakkabılarıyla vura vura öldürdü ve “*Sen benim karım değilsin. Bana karşı casussun. Kardeşin Ayaz'ı memleketlerimi tahrip etmesi için kışkırtıyorsun.*” dedi. Kızının öldüğünü duyan Alparslan son derece hiddetlendi ve 465 Muharrem (1072 Eylül) sonlarında iki yüz bin kişilik bir ordu ile Mâverâünnehr seferine çıktı³². Ordusunu inşa ettirdiği gemilerle, yirmi dört günde, Ceyhun nehrinden karşıya geçirdi. Selçuklu askerleri Karahanlı

²⁹ Karş. Ayan, Mart-Nisan 2008: 115-116.

³⁰ El-Hüseynî, 1999: 12; Ahmed b. Mahmûd, 1977: I, 109.

³¹ Barthold, 1990: 336.

³² Abû'l-Farac, 1987: 325; Ahmed b. Mahmud tarafından sultanın sefere çıkması şöyle anlatılmaktadır: Şemsülmülk, karısını öldürmesi konusunda Alp Arslan'a kızının kendiliğinden öldüğünü söyledi. Onu öldürmediğine dair yeminler etti, sultândan aman diledi. Sultân da, onu affetti ve Şemsülmülk'ün kız kardeşiyle nikâhlanmak istedi. Şemsülmülk de bunu kabul edip, sayısız çeyiz eşyası göndererek tekrar güven kazanmak istedi. Fakat Alparslan kızın odasına girdiğinde oğlu Melikşâh'tan yağma edilen leğeni çeyizin içinde gördü. Sultan çok üzüldü ve gücendi: “*Bu leğeni burada görmenin manası ancak beni ayıplamak ve oğlumun yenilgisini bana haber vermek ve hatırlatmaktır.*” dedi. Bundan sonra Mâverâünnehr seferine karar verdi. Ahmed b. Mahmud, 1977: I, 109 vd.; Sevim, 1998: 48 vd.; Müsevî, Turhan Sultan nr. 224: vr. 311 b; Karş. Ayan, 2015: 11.

ülkesinde ilerlemeye başladı ve hatta bazı kayıtlara göre Buhara'ya kadar ulaştılar. Rivayete göre halk Semerkand'da camilerde toplanıp Alparslan aleyhinde beddua etmeğe koyulmuşlardır. Kaynaklara göre Karahanlıların bir mukavemeti gözüküyor; yalnız Barzem kalesi inatla dayanıyordu. Alparslan Karahanlı ülkesinde ilerlerken Barzem Kalesi kumandanı Yusuf Harezmî'nin çetin direnişini de kırıp kaleyi aldı. Fakat Yusuf Harezmî tarafından hançerlenerek öldürülmesi ile sefer yarım kaldı (10 Rebiyülevvel 465/24 Kasım 1072)³³.

Fakat bazen Karahanlı padişahlarının oğullarına Selçuklu padişahlarının kızlarını istemelerine rağmen bu evliliklerin gerçekleşmediği de olurdu. Mesela, Gazneli ve Karahanlı hükümdârları, o dönemde Melikşâh'ın zevcesi Terken Hatun'dan Melikşâh'ın kızı Mahmelek Hatun'u oğullarına istediler ve her biri dört yüz bin dinar altın verecek oldular. Aynı zamanda sultanın kızını halife Halife Muktedî de istemekteydi 474 (1081–1082) . Bunun üzerine Terken Hatun, “Eğer halife bu miktarı verirse, onun şerefini tercih ederim” dedi. Böylece kız Gazne padişahına verilmeyip, halifeye verildi³⁴.

Buna mukabil İbnü'l-Esîr, Sultan Melikşâh'ın kızlarından birinin Karahanlı hükümdârlarından biri ile evli olduğunu yazmaktadır. Buna göre Karahanlı Kadir Han öldürüldükten sonra Melikşâh'ın oğlu Sancar, Horasan melikliği sırasında 1101/1102'de Muhammed Arslan Han b. Süleyman b. Dâvud Buğra Han'ı getirtip onu Semerkand hükümdarı tayin etti. Bu Muhammed Han, Mâverâünnehr'deki Karahanlı hânedânındandı. Yani annesi Süleymân b. Dâvud Buğra Han'ın eşi Sultan Melikşâh'ın kızıydı. Kadir Han katledilince Sancar Muhammed Han'ı Kadir Han'ın ülkesine tayin etti, yanında çok sayıda da asker sevk etti. Ceyhun nehrini geçtiler. O yöredeki bütün askerler ona itaat arz ettiler. Şöhret ve itibarı arttı, askerleri çoğaldı; Muhammed Han ülkeye hâkim olunca Sancar'ın tavsiyelerine uyarak iyi bir hükümdâr olmuştur³⁵.

Berkyaruk ve Muhammed Tapar'dan sonra Selçuklu tahtına geçen Sultan Sancar, yukarıda adı geçen Karahanlı hükümdârı Muhammed Arslan Han'ın kızı Terken Hatun ile evlenmiştir. Zaten Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren Karahanlı melikeleriyle evlenme tarzında süregelen geleneksel bir siyaset vardı. Terken Hatun'un babası olan Semerkand hükümdârı, İbnü'l-Esîr'de bir yerde Arslan Han Muhammed olarak geçmekte ve Sultan Sancar'ın Rebiyülevvel 524 (Şubat Mart 1130)'de Semerkand'ı zapt etmesi vesilesiyle

³³Sevim, 1998: 50; İbnü'l-Kalânisî, 1908: 106; Nişâbü'rî, 1332 hş.: 28, Reşîdüddîn Fazlullâh, 1960: 40; El-Hüseynî, 1999: 37; Mîrhond, 1358 hş: II, 671; Ahmed b. Mahmud, 1977: I, 112; Müsevî, Turhan Sultan nr. 224: vr. 311 b.; Alparslan'ın ölüm tarihi ve ilgili kaynaklar hakkında ayrıca bk. Şeşen, 1972: 111.

³⁴İbnü'l-Esîr, 1987: X, 115.

³⁵ İbnü'l-Esîr, 1987: X, 285, Karş. Öztuna, 1996: I, 483.

zikredilmektedir. Buna göre Sancar, kaleyi zapt edince, zaten felçli olan Muhammed Han'a emân vermiş ve ölünceye kadar zevcesi olan kızının yanında kalmasına müsaade etmiştir³⁶.

İbnü'l-Esîr'in ve diğer kaynakların verdiği bu özgün ve değerli bilgiye göre Sultan Sancar'ın bu Karahanlı prensesiyle evlenmesi Karahanlılar üzerinde söz sahibi olma keyfiyeti ile ilgilidir. Kaynaklar, Sultan Sancar'ın geniş çaptaki egemenliğine entegre ettiği Karahanlı Devleti'nin, Arslan Han Muhammed ve oğlu Nasr Han devirlerinde Selçuklular'a bağlı olarak varlığını nasıl devam ettirdiğine dair pek çok örnekler sunmaktadırlar. Dolayısıyla bunlar bağlılık nedeniyle Karahanlıların, dış düşmanlara karşı Sultan Sancar'dan yardım istemesine kadar varan uç örneklerdir.

Yukarıdaki ifademizin çarpıcı bir örneğini oluşturan ve Karahanlı hükümdârı Mahmûd Han'ın 1137'deki Hocend yenilgisi dolayısıyla, Sultan Sancar'dan Karahıtaylara karşı yardım istemesi³⁷ sonucunda meydana gelen Katavan Savaşı'nda³⁸, Terken Hatun Karahıtaylara esir düştü ve bir yıl esaret hayatı yaşadı. Daha sonra beş yüz bin dinar karşılığında serbest bırakıldı³⁹.

Katavan savaşının en önemli sonucu, şüphesiz Karahıtayların Mâverâünnehr'e bir anlamıyla kök salmasıyla, bölgede bulunan göçebe Oğuzların yer değiştirme olayıdır. Sultan Sancar ise ilk iş olarak dağınık kuvvetlerini toplarken, karısını fidye ödeyerek geri alabildi. Katavan savaşı imparatorluğun doğu sınırlarında sosyal ve siyâsî bir takım hareketlenmelere sebep olmuştu. Bunlardan birisi Oğuzların Mâverâünnehr'den göçleridir. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı* adlı eserimizde Oğuz isyanının nedenlerini ayrıntılarıyla analiz ettiğimiz gibi Katavan savaşının sonucunda Karahıtaylar tarafından Mâverâünnehr'den sürülen Oğuzlar, Belh civarına gelmişler ve sonunda Sultan Sancar'a başkaldırmışlardır⁴⁰.

³⁶ İbnü'l-Esîr, 1987: X, 522 vd.; El-Hüseynî, 1999: 66; Bondârî, s. 239.

³⁷ Önceleri Çin'e bağlı olan Karahıtayların, Sancar devrinin sonlarında kendilerine otlak yeri istediklerini zikretmektedir. Bunlar Sancar'ın izniyle Balasagun civarına gelerek ikamete başladılar. Fakat zamanla sayıları çoğalınca Sancar'ın otoritesine karşı geldiler. Bölgede baş gösteren asayişsizlik nedeniyle Hakan Mahmûd Han, Karlukları veya Hitayları itaate almak için, Ramazan 531 (Mayıs-Haziran 1137)'de Hocend sınırında bunlarla savaşa tutuştu. Mağlup olarak geri dönen Hakan, Sultan Sancar'dan yardım istemekten başka çare bulamadı. Bu münasebetle Merv'den hareket eden Selçuklu ordusu Mâverâünnehr'e girerken, Karluklar da Kara-Hıtay hükümdârı Gur-Han'a sığındılar. Gur-Han, daha önce Sancar'a elçi gönderip, vergi vermek suretiyle barış yapmak isteyen Karlukları affetmesi için, Sultan'a mektup yazdı ise de, ondan sert bir cevap aldı. Bunun üzerine kaçınılmaz bir savaşın eşiğine gelindi. İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 83; Reşidüddîn Fazlullah, 1999: 84; Mirhond, 1358: II, 684; Cüzcanî, 1881: 154.

³⁸ Katavan Savaşı Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özkuzugüdenli, 1994: 43-105.

³⁹ İbnü'l-Esîr, 1987: XI, 84; El-Hüseynî, 1999: 66; Abû'l-Farac, 1987: II, 376.

⁴⁰ Ayan, 2007.

Muharrem 548 (Nisan 1153) tarihinde Sultan Sencer ile Oğuzlar arasında Belh vilâyetinde cereyan eden savaşta, Sultan Sancar'ın esir düşmesi, devletin fiilen ortadan kalkması sonucunu doğurdu. Esir düşen Sultan Sancar eşi Terken Hatun Oğuzların elinde esir bulunduğundan dolayı uzun zaman kaçmaya tevessül etmemiştir. Ancak 551 (1156)'de Terken Hatun kaçmayı sultanın kafasına koymuştur. Oğuzlardan Emîr İlyas onun muhafızıydı. Tirmiz hâkimi Ahmed Kamaç, sultanı kaçııp Tirmiz'e götürdü⁴¹. Sancar, esaretten kurtulsa da, kısa süre sonra 29 Nisan 1157'de ölümüyle, Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmiştir⁴².

Din ve kültür bakımlarından hiçbir farkları olmadıkları halde Oğuzların kurucu unsuru buldukları Selçuklu Devleti'ni yıkmaları enteresan bir olay olarak tarihe geçmiştir. Oğuzların başaramadıkları daha doğrusu başarmayı amaçlamadıkları şey ise yıktıkları devletin yerine yeni bir Oğuz devleti kuramamış olmalarıdır.

Sonuç

Karahanlı hükümdârları, Gazneli ve Selçuklu sultanlarıyla genellikle siyasî amaçlarla evlilikler yapmışlardır. Bu evliliklere baktığımızda söz konusu devletler arasındaki ilişkileri etkilediği söylenebilir. Hânedânlar arasındaki akrabalık bağları, nasıl kurulursa kurulsun ve siyaseten hangi fonksiyonları yerine getirirse getirsin çoğu zaman bu devletlerin gelişmesinde ve bazan cereyan eden taht kavgalarında önemli rol icra etmektedirler. Evlilikler ayrıca üst düzeydeki diplomasinin çerçevesini de çizmektedirler. Kısacası evlilikler ve bunların icra ediliş tarzları, ortaçağ Türk İslâm devletleri arasındaki ilişkilerin çeşitli biçimlerinden bir kesit olarak, tarihsel dinamikleri anlamamızın temel taşlarından birini teşkil etmektedir. Bu çalışmada akrabalık ilişkileriyle tanımladığımız ve çerçevesini çizdiğimiz siyaset tarzı içerisinde üç ortaçağ Türk-İslâm devleti arasında egemenliğin Selçuklulara geçişini görmekle birlikte siyasî evlilikler, bu coğrafyalardaki tâbi devletçikleri de kapsayan muazzam bir olaylar dizisini temsil etmektedir. Bütün bu devletlerde hânedânlar arasındaki evlilikler esas olarak politik ve askeri güce sahip yöneticilerin istediği şekilde gerçekleştirilmiştir. Daha önceki çalışmalarımızdan ödünç alınmış bu genel değerlendirme hakkında daha pek çok şey söylemek mümkündür. Bu umumi şemanın başlıca özelliği evliliklere dayalı siyaset tarzının,

⁴¹ Hondmîr, Ayasofya K. 3190; 330b, 331a; El-Kıftî, Yeni Câmî nr. 827: 65.

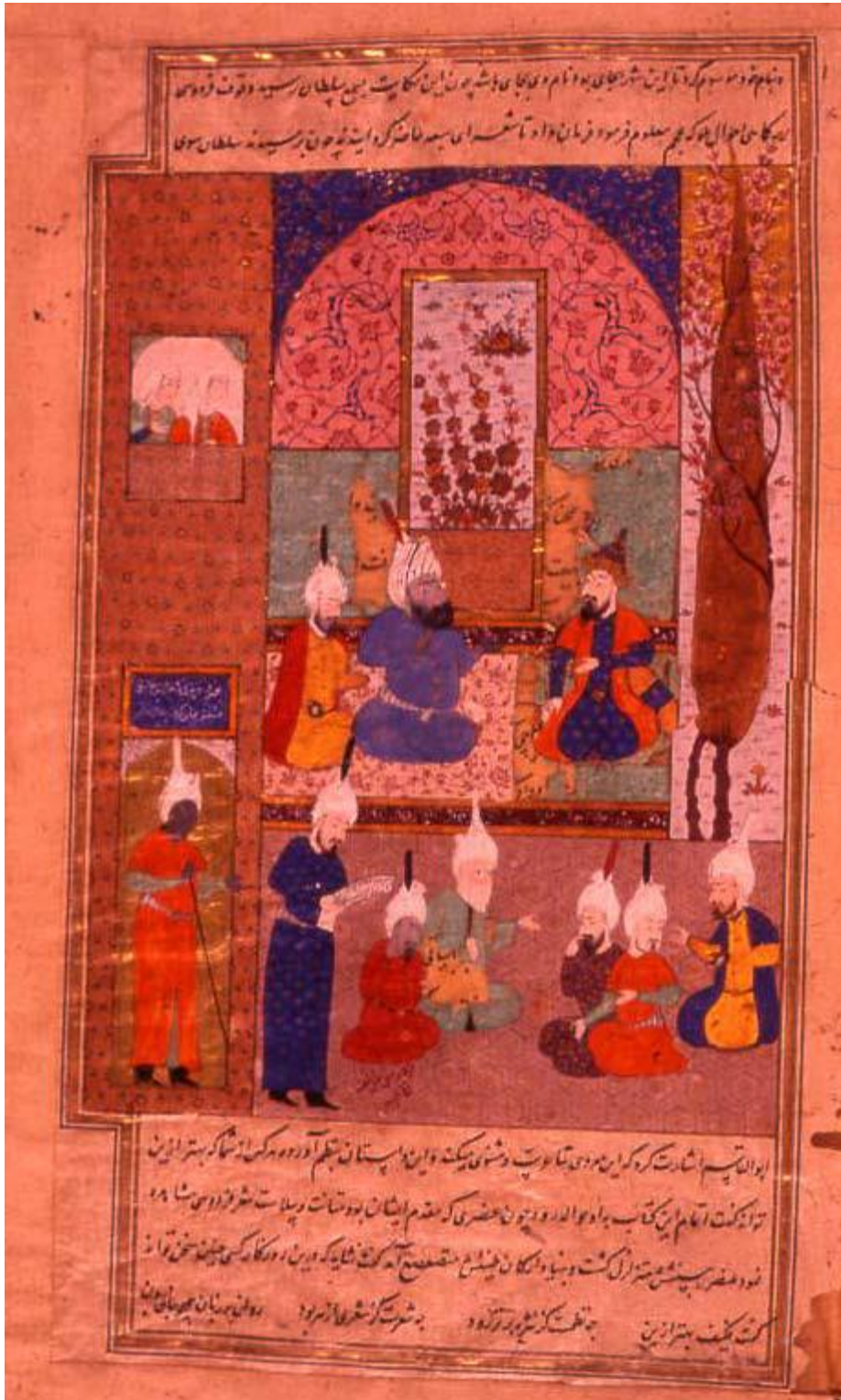
⁴² Sultan Sancar'ın devletin sonunu getiren Oğuzlara karşı izlediği politika hakkında bk. Ayan, Aralık 2006: 23-33.

açıkçası ortaçağdaki göçebe ekonomilerden şehirli ahaliye kadar farklı sosyal aşamalarda bulunan toplumların geleceklerini etkilemiş olmasıdır.

Kaynakça

- Abû'l-Farac (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*, I, Çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ahmed b. Mahmûd (1977). *Selçuk-Nâme*, I, Çev. E. Merçil, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Al-Utbî (1858). *The Kitâb-i Yamînî*, Transl. James Reynolds, London: Oriental Translation Fund Of Great Britain And Ireland.
- Ayan, E. (2007). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ayan, E. (Mart-Nisan 2008). "Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyâsî Evlilikleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 173.
- Ayan, E. (Aralık 2006). "Selçukluların Oğuz-Türkmen Siyaseti", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 165, s. 23-33.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Beyhakî (1945). *Beyhakî Tarihi*, Çev. Mehmet Necati Lügal, Ankara: Türk Tarih Kurumunda Basılmamış Tercüme.
- Bondârî (1999). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Çev. K. Burslan, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Brown, E. G. (January 1902). "History of the Seljuqs", *Journal Of The Royal Asiatic Society*.
- Cüzcânî (1881). *Tabakât-ı Nâsirî*, İng. trc. Major H. G. Raverty, I, New-Delhi: Gilbert & Rivington.
- El-Hüseynî (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- El-Kıftî. *Târîh-i Alî Selçuk*, Yeni Câmî Nr. 827.
- Firdevsi (1992). *Şehnâme*, Çev. Necati Lugal, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Gerdîzî (1363). *Târîh-i Gerdîzî*, Neşr. Abdülhay Habîbî, Tahran: Çâphâne-i Armağan.
- Gömeç, S. (2010). "Terken Unvanı Hakkında", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17, 2.
- Gregory Abû'l-Farac (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*, I, Çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hamdu'llah Mustawfi-i-Qazwini (1913). *The Ta'rih-i-Guzida*, Trans. E. G. Browne, Leyden: Gibb Memorial Series.
- Hoca Sâdeddîn. *Terceme-i Târîh-i Lâri*, Nuruosmaniye nr. 3230.
- Hondmîr. *Hulâsâtü'l-ahbâr*, Ayasofya K. 3190.
- İbnü'l-Esîr (1987). *El Kâmil Fi't-Tarih*, Çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Kalânîsî (1908). *Zeyl-i Târîh-i Dimaşk*, Neşr. H. F. Amedroz, Beyrut.
- İbnü'l-Verdî (1970). *Tetimmetü'l-muhtasâr fî Ahbâri'l-beşer*, Neşr. Ahmed Rıf'at el-Bedrâvî, Beyrût.
- Kâtîb Çelebî. *Takvîmü't-tevârîh*, Nuruosmaniye nr. 3262.
- Merçil, E. (1984). "İslâm'dan Sonra Türklerde Kadın", *Kadın Ansiklopedisi*, II, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Merçil, E. (2013). "Ziyârilere", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XLVI, İstanbul: İSAM.
- Mirchondi (1838). *Historia Seldschukidarum*, Neşr. Joannes Augustus Vullers, Gissae: Libreria Rickeri.
- Mîrhond, (1358). *Ravzatu's-safâ*, II, Neşr. Abbâs Zeryâb, Tahran: Çâphâne-i Mehâret.
- Muhammed Nazım (1971). *The Life And Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, New Delhi: Munshiram Manoharlal.
- Müneccimbaşı (1285). *Sahâifü'l-ahbâr fî Vekâyi'ü'l-âsâr*, II, İstanbul.
- Nişâbü'rî (1332 hş.). *Selçuknâme*, Neşr. Muhammed Ramazânî, Tahran: Çâphâne-i Hâver.
- Nizâmî-i 'Arûdi-i-Samarqandi (1921). *Chahar Maqala*, Trans. Edward G. Browne, Cambridge: University Press.
- Nuhoğlu, G. (2013-2). "Gaznelilerde Evlilikler ve Evlilik Adetleri", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 23, s. 91-113.
- Nüveyrî (1984). *Nihâyetü'l-ereb fî Fünûnü'l-edeb*, Neşr. Muhammed Fevzî, Kahire.
- Özkuzugüdeni, G. O. (1994). *Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar –Katavan Savaşı-*, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Öztuna, Y. (1996). *Devletler ve Hânedanlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Piacentini, f. V. (2005). "Dandânqân (Ad1040: the Pitched Battle Which Opened the Iranian Soil to the Turkic Dominion-Negotiations and Agreements, New Balance of Powers", *II. Uluslararası Türk Uygarlığı Kongresi*, Bişkek: Kyrgyz-Turkish Manas University Publication.
- Ravendî (1960). *Rahat-Us-Sudur ve Âyet-Ûs-Sürür*, I, Çev. Ahmed Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Reşîdüddîn Fazlullah (1999). *Câmi' Ü't-Tevârîh (II. Cild, 5. Cüz, Selçuklular Tarihi)*, Neşr. A. Ateş, Ankara: TTK.
- Reşîdüddîn Fazlullâh (1999). *Câmi'ü't-tevârîh (II. Cild, 5. cüz, Selçuklular Tarihi)*, Neşr. A. Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (1968). *Mirâtü'z-zaman fî Tarihi'l-âyan*, Neşr. A. Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (1968). *Mirâtü'z-zaman fî Tarihi'l-âyan*, Neşr. A. Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Şemseddîn Muhammedü'l-Müsevî (Turhan Sultan nr. 224): *Esahhü't-tevârih*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi.
- Şeşen, R. (1972). "Alparslan 'ın Hayatı İle İlgili Arapça Kaynaklar", *Türkiyat Mecmuası* (XVII'den ayrı-basım), İstanbul.
- Şeşen, R., "Alparslan 'ın Hayatı İle İlgili Arapça Kaynaklar", *Türkiyat Mecmuası* (XVII'den ayrı-basım), İstanbul 1972.
- Yazıcıoğlu Ali, *Târîh-i Ali Selçuk*, Topkapı Sarayı Müzesi, Revân Köşkü nr. 1391.
- Zahîrüddîn Nîşâbü'rî (1332 hş.). *Selçûknâme*, Neşr. Muhammed Ramazânî, Tahran: Çâphâne-i Hâver.
- Zakhoder, B. (1954). "Dandanakan", Çev. İsmail Kaynak, *Belleten*, C. XVIII, Ankara: TTK, S. 72, s. 581-587.
- Taşığıl, A. (2007). "Özkent", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, İstanbul: İSAM.
- Gömeç, S. (2009). "Divanü Lûgat-it-Türk'de Geçen Yer Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, Ankara.

Sultan Mahmud, Firdevsi ve Gazneli şairler.